

Борис ГУЗЬ

Герої визвольних змагань – Юрій Осмоловський

В радянські часи про борців за незалежність України періоду визвольних змагань 1917-1920 рр. або взагалі не писали, або писали виключно в негативному плані. Ім'я уродженця Чернігівщини Юрія Осмоловського, старшини армії УНР, стало відомим уже в незалежній Україні, але про нього було мало інформації, а наявні відомості містили суперечливі дані.

Автор почав досліджувати його біографію ще в 2014 р., тоді й з'ясувалося, що в армії УНР служило кілька старшин з таким прізвищем, найбільш відомі імена – Юрій (Георгій), Віктор і Павло Осмоловські. А ще зустрічались варіанти прізвища: Бонч-Осмоловський, Осмяловський, Асмоловський, та й по-батькові майже ніде не вказувалося.

В історичних документах і публікаціях того періоду, та й у спогадах учасників тих подій, як і в публікаціях сучасних істориків, вказані імена постійно плутали, тому довелося проводити ідентифікацію відомих осіб, вивчаючи їх послужні списки та співставляючи відомості з різних джерел: дати, найменування військових частин, бойові дії і т. п.

В результаті проведених пошуків вдалося, в основному, встановити біографію Юрія Осмоловського. Вона стисло викладена автором в статті Вікіпедії, але інформації зібрано набагато більше, тож хотілося б подати біографію нашого земляка більш широко.

Юрій Осмоловський (Георгій Йосипович Бонч-Осмоловський) народився 26 травня 1892 р. в селі Забір'я Суразького повіту Чернігівської губернії (з 1924 р. у складі Брянської області РФ). Походив з чернігівської гілки відомого з початку XVI століття дворянського роду Осмоловських герба Бонча. Про його батьків та дитячі роки достовірної інформації знайти не вдалося, лише відомо, що його дід був судовим чиновником, а Юрій отримав домашню освіту.

Вибрав професію військового, в листопаді 1911 р. вступив на службу в 159-й піхотний Гурійський полк, який базувався в Могилівській губернії, рядовим на правах однорічника ("*вольноопределяющегося*") другого розряду за власний кошт, що дозволяло проживати поза межами полку. Однорічники могли вступати до середніх військових училищ на казенний кошт, але вакантних місць для них виділялося мало, тож Юрію довелося навчатися військової справи далеко від дому.

У вересні 1912 р. після вступного іспиту був зарахований в загальний клас Тифліського військового (юнкерського) училища ім. Великого князя Михайла Миколайовича. Навчався успішно, про що свідчить його послужний список. В кінці 1913 р. став унтер-офіцером, був нагороджений світло-бронзовою медаллю "В пам'ять 300-річчя царювання Дому Романових", а також два рази отримував призи за відмінну стрільбу з гвинтівки.

Був випущений з училища в липні 1914 р. по першому розряду зі званням портупей-юнкера, яке надавалося лише кращим випускникам за успіхи в навчанні. "*Высочайшим приказом*" від 1 жовтня 1914 р. був проведений в підпоручики армійської піхоти і

призначений у розпорядження штабу Казанського військового округу. Зарахований у 158-й піхотний запасний батальйон, де командував ротою.

Тифліське військове училище

Вибув на театр військових дій (Південно-Західний фронт) 15.12.1914 р. в 255-й Аккерманський піхотний полк 64-ї піхотної дивізії. Службу розпочав молодшим офіцером роти, потім командував ротою, кулеметною командою, а з 29.09.1915 р. – командир батальйону. Чин поручика отримав 25.05.1916 р., штабс-капітана – 09.10.1916 р.

Воював відважно, про що свідчать бойові нагороди: ордени Св. Анни 4-го ст. з написом "За хоробрість", Св. Станіслава 3-го ст., Св. Анни 3-го ст., Св. Станіслава 2-го ст.

В лютому 1917 р. отримав дуже почесну нагороду – Георгіївську (Золоту) зброю, яка прирівнювалась до ордена Св. Георгія.

Про нагородження Ю. Осмолівського Георгіївською зброєю в газеті "Русский Инвалид" написано: "... бувши в чині підпоручика, в бою 21-го серпня 1915 року біля с. Смольники, командує двома кулеметами під найсильнішим ворожим вогнем і втративши половину прислуги вбитими і пораненими і один кулемет розбитим, сів до іншого кулемета і, особисто відкривши вогонь з 400 кроків у фланг ворогові, змусив замовкнути його кулемети і тим дав можливість нанести противнику поразку".

Георгіївська (Золота) зброя

Після Лютневої революції в армії почалися процеси демократизації, складовою частиною яких стала українізація військових частин, де переважну більшість складали українці. Ю. Осмолівський приймав активну участь у цих процесах, був обраний командиром полку та делегований на I-й Всеукраїнський військовий з'їзд від Південно-Західного фронту.

Перебуваючи в 44-му запасному полку в Херсоні, де готувалися маршові роти для 64-ї піхотної дивізії, він виступив з такою промовою:

"Товариші! Дуже прошу вибачити, що я не можу говорити з вами на прекрасній вашій а разом і моїй мові, бо загально відомі й вам ненормальні умови нашого виховання змусили багатьох з нас забути її. Тому й користуватися буду чужою нам російською мовою. Я дуже був радий почути з уст представника вашої національної ради, що вона вважає безперечно необхідним та вашим обов'язком прийти нам в окопах на допомогу. То, що ви прийдете до нас, як національні українські роти, абсолютно не може внести непорозуміння в дивізію. Там в кожному полку є національні українські ради, засновані українські клуби, культурно просвітні гуртки та українські бібліотеки. Правда, тепер дивізія в окопах, але з переходом її у резерв безперечно воно набере більш широких форм. Особливо, коли ще прийдете туди ви і скріпите той український елемент, що уже розпочав там своє національне життя. Я щасливий вам заявити, що вас, як українські маршеві роти, ми стрінемо з великою радістю й охоче зробимо декілька полків, а то й всю дивізію українською".

З літа 1917 р. Ю. Осмоловський служив у запасному полку в Одесі, де приймав активну участь в організації гайдамацьких військових підрозділів Центральної Ради в Одеському гарнізоні.

Після Жовтневого перевороту Одеса і вся Одеська військова округа перейшли під юрисдикцію уряду Центральної Ради, в той період Ю. Осмоловський очолив 1-й Гайдамацький курінь. Тоді в Одесі, фактично, було двовладдя, в частині органів державної влади та військ значний вплив мали більшовики. Не знайшовши спільної мови з представниками української влади з деяких питань, 30 листопада більшовики здійснили збройну спробу захоплення влади у місті. Вони, зокрема, взяли штурмом будівлю штабу Одеської військової округи, зайняту перед тим гайдамаками. Намагаючись відбити штаб, Ю. Осмоловський, за деякими непідтвердженими повідомленнями, потрапив у полон до більшовиків. Штаб гайдамаки відбили, а збройне протистояння закінчилося підписанням 2 грудня тимчасового перемир'я.

Одеський гайдамака.
1917 р.

В середині січня 1918 р. більшовики знову підняли повстання проти української влади. У місті точилися запеклі бої, Ю. Осмоловський з 1-м Гайдамацьким куренем захищав залізничний вокзал. Повстання закінчилося перемогою більшовиків, 17 січня українські війська капітулювали на їх умовах. Не погодившись з капітуляцією, Ю. Осмоловський зі своїми гайдамаками 18 січня залишив Одесу, відступивши в напрямку станції Роздільна. Але 19 січня більшу частину гайдамаків у Роздільній роззброїли більшовики, які наздогнали відступаючі частини. Ю. Осмоловському із залишками куреня вдалося тоді уникнути полону.

29 квітня 1918 р. в результаті державного перевороту до влади прийшов генерал Павло Скоропадський, проголошений гетьманом України. В період Гетьманату Ю. Осмоловський служив помічником військового коменданта міста Прилуки. В травні 1918 р. був заарештований за звинуваченням у підготовці повстання проти гетьмана Скоропадського.

Газета "*Прилуцька думка*" повідомляла 6 серпня: "Слідство. Проти бувшого коменданта м. Прилуки – Гавришка, його помічника Асмаловського і ад'ютанта Губка ведеться слідство по звинуваченню в підготовці повстання проти діючої влади".

17 листопада 1918 р. почалося народне повстання проти гетьмана Скоропадського, яке очолив лідер українських соціал-демократів Симон Петлюра. Прилуки звільнили від гетьманської варті вояки Сірожупанної дивізії і загін отамана Ангела.

Після звільнення з Прилуцької в'язниці Ю. Осмоловський прибув до штабу Директорії у Фастові і був призначений командиром 2-го Дніпровського резервного полку, який ввійшов до складу Осадного Корпусу.

Після взяття Осадним Корпусом 14 грудня 1918 р. Києва Ю. Осмоловський ледве не став дипломатом: його призначили старшиною з особливих доручень при військовому аташе Директорії в Грузинській демократичній республіці. Шлях у Грузію пролягав морем з Одеси, яку 18 грудня 1918 р. захопила Добровольча армія генерала Денікіна, тому до Тифлісу місія не доїхала.

Наприкінці 1918 р. Ю. Осмоловський був призначений командиром 2-ї Запорізької (Республіканської) дивізії Запорізького корпусу Дієвої армії УНР, з тих пір і служив у цьому з'єднанні.

В лютому 1919 р. головні сили армії УНР відступили на Правобережну Україну, а в березні Запорізький корпус був відрізаний від основних сил української армії. Владу в

корпусі намагався захопити О. Волох, який 20 березня на станції Зятківці (нині Вінницька область) змусив старшин підписати універсал про визнання радянської влади. Ю. Осмоловський і ще декілька старшин під загрозою зброї універсал підписали, але виконувати його не стали.

Дивізія Ю. Осмоловського продовжувала боротися з більшовиками, 3 квітня вона завдала нищівної поразки більшовицьким військам під Балтою, але, в цілому, сили були нерівними. Запорізький корпус у квітні був притиснутий до Дністра і відступив у Румунію, де був роззброєний. Українські війська через територію Румунії наприкінці квітня прибули потягами на станцію Заліщики в Галичині, звідки пішим порядком перебазувалися в Радивилів на Волині.

Полковник Армії УНР В. Кедровський згадував: "Поволі почали прибувати частини Запорізького корпусу. Люди мали вигляд страшенно стомлених, обідраних, але всі були бадьорі і горіли запалом скоріше одержати зброю та стати до бою з більшовиками".

Полковник Володимир Сальський

Після тих подій Ю. Осмоловський з 5 травня став помічником командувача Запорізького корпусу, а після реорганізації корпусу в Запорізьку групу, командувачем якої був призначений полковник В. Сальський, очолив з 15 травня 7-му Запорізьку дивізію.

Дивізія під його командуванням внаслідок вдалого маневру 24 червня завдала відчутної поразки більшовицьким військам в районі Проскурова.

Сотник Армії УНР Степан Цап писав: "Сьома Запорізька дивізія разом з обозами — має понад дві тисячі. Зате вже краща й регулярніша від шостої. Командує нею відважний полковник Осмоловський красунь... лупить ворога і здатний завдати шалені удари. Так б'є, що аж сам розсипається в бойовому терену й три дні переводить збірку дивізії. Дивізія ця має чудовий старшинський кадровий склад, що виплекався у 1918 році".

В. Кедровський теж називав Юрія Осмоловського одним із кращих командирів дивізії Української армії в 1918-1919 рр.

Генерал-четар Української Галицької армії Антін Кравс

Генерал-лейтенант Добровольчої армії Ніколай Бредов

Ю. Осмоловський приймав участь у поході Об'єднаних сил Армії УНР і Української Галицької армії (УГА) на Київ у серпні 1919 р. 7-ма Запорізька дивізія наступала на столицю вздовж Дніпра з півдня. 31 серпня 1919 р. в другій половині дня дивізія ввійшла в Київ, уже захоплений військами УГА на чолі з генералом А. Кравсом.

Дивізія пройшла по Хрещатику, але ця перемога стала і прикрою поразкою: столицю довелося залишити через помилки командувача Запорізької групи полковника В. Сальського. Він, зокрема,

наказав Ю. Осмоловському готуватися у Василькові до урочистого параду, замість запланованого на ранок перекриття мостів через Дніпро та захоплення Дарниці. Через незахищені мости в центральну частину міста і ввійшла з Дарниці 7-ма піхотна дивізія денікінців під командуванням генерала Н. Бредова, який змусив А. Кравса залишити Київ.

Наприкінці вересня 1919 р. 7-ма Запорізька дивізія та інші частини Запорізького корпусу були перекинуті на південь на денікінський фронт для підтримки Волинської групи, яка провалила наступ на Одесу.

Бої з білогвардійцями проходили зі змінним успіхом, так, в бою 23 жовтня 7-ма Запорізька дивізія захопила Тульчин, але, зазнавши значних втрат, була змушена відступити.

Запеклі зустрічні бої точилися і на початку листопада. Наступ 7-ї дивізії 3 листопада вздовж залізниці поблизу ст. Юрківка був зупинений 3-м батальйоном Сімферопольського офіцерського полку, і дивізія відступила, зайнявши оборону поблизу Шпикова (нині Вінницька область). А пізно ввечері сталася трагедія: сімферопольці відкинули частини 21-го полку ім. Наливайка, який стояв у обороні, і непомітно підійшли до Шпикова, де знаходилися на квартирах основні сили 7-ї дивізії. Напад був несподіваним, вояків охопила паніка. Дивізія була розгромлена, близько 300 вояків потрапили до полону, а з ними і весь штаб дивізії на чолі з Ю. Осмолівським.

Його відправили в Одесу, де утримували під вартою. Вірогідно, режим утримання не був особливо суворим, оскільки Ю. Осмолівський вступив до підпільного повстанського загону, створеного одеськими більшовиками та іншими лівими партіями для боротьби з Денікіним. Став командиром загону, брав участь в одеському повстанні 4-6 лютого 1920 р. Після захоплення Одеси більшовиками загін ввійшов до складу Червоної армії, а Ю. Осмолівському надали відпустку через хворобу. Проживав у Жмеринці разом з молодою дружиною (Марія Федорівна, уроджена Караваєва, 1898 р. н.).

Марія Федорівна
Караваєва. 1911 р.

29 квітня 1920 р. Жмеринку звільнили від більшовиків об'єднані польсько-українські війська, і Ю. Осмолівський знову служив у Дієвій Армії УНР. З 15 травня командував 1-ю запасною бригадою 1-ї Запорізької стрілецької дивізії, бригада формувалась в Ярмолинцях (нині Хмельницька область) з мобілізованих селян Одеського, Тираспольського та Ананьївського повітів. Влітку 1920 р. сотнику Юрію Осмолівському було присвоєно чергове військове звання – підполковник.

Формування бригади не було завершено, оскільки Армія УНР відступила з українських територій в Польщу під натиском переважаючих сил більшовицьких військ. Перехід кордону відбувався 21 листопада 1920 р. в містечку Волочиськ (нині Підволочиськ Тернопільської області) на річці Збруч. Разом з армією міст через Збруч перетнув і уряд УНР.

22 листопада Волочиськ несподіваним наскоком захопила Особлива кавалерійська бригада Григорія Котовського. В полон до червоних потрапило близько 800 українських вояків, які не встигли переправитись через Збруч, а також обози армії. В одному з обозів їхала в екіпажі дружина Ю. Осмолівського з маленькою дитиною, про що доповіли Котовському. Пишуть, що Григорій Котовський був знайомий з Юрієм Осмолівським. Їх шляхи могли перетнутися в лютому 1920 р., коли бригада Котовського приймала безпосередню участь у захопленні Одеси. Котовський особисто зустрівся з Марією Осмолівською та виписав їй перепустку у Волочиськ для пошуків чоловіка серед полонених.

Але Юрія Осмолівського серед полонених не було, він перейшов Збруч і разом з бригадою був інтернований у Польщі. Відомості про його перебування в таборах для інтернованих Стшалково (Strzałkowo) і Щипйорно (Szczypiorno) містяться в одному цікавому документі. Це рапорт підполковника 1-ї Запорізької дивізії Семена Скрипки,

уродженця села Бережівка (нині Ічнянського району Чернігівської області), командуючому Армією і генеральному інспекторові військ УНР.

Рапорт С. Скрипки, якого старшини поміж собою звали "Блаженний", містив скаргу на дії виконуючого обов'язки командира 1-ї Запорізької дивізії підполковника Осмоловського. Непорозуміння між ними виникло на побутовому ґрунті: Осмоловський, нібито незаконно, позбавив С. Скрипку окремої кімнати (сепаратної), в якій той проживав з цивільною дружиною, надавши кімнату іншому старшині. Було це, нібито, помстою за те, що С. Скрипка раніше писав доповідні на Осмоловського про безлад у 2-й збірній бригаді, якою той командував. Що там було насправді, достеменно невідомо, але той довгий документ містить інформацію про службу Ю. Осмоловського в таборах інтернованих, яка доповнює відомості з інших джерел.

У 1921 р. служив помічником командира 1-го кінного полку Чорних Запорожців, станом на 28 лютого 1922 р. був приділений до штабу 5-ї Херсонської дивізії, в 1922 р. командував 2-ю збірною бригадою 1-ї Запорізької дивізії, а у вересні 1922 р. виконував обов'язки командира 1-ї Запорізької дивізії.

В Україні у Юрія Осмоловського залишалися дружина і син Віктор, в жовтні 1922 р. він повернувся з Польщі, пройшовши через Змішану комісію по репатріації (Російсько-українська делегація), хоча повернення і розцінювалося частиною керівництва Армії УНР, як зрада. Таких, як він, було багато, за даними Російсько-української делегації по репатріації, до лютого 1923 р. в Україну через Шепетівку повернулося 3000 військових, в тому числі до 25 відсотків – офіцери.

Був поставлений на особливий облік в Київському ОДПУ. Працював в Україні на різних посадах, в 1924 р. проживав у Конотопі, працював у Червоному Хресті. В 1927 р. являвся членом президії і відповідальним секретарем товариств Українського Червоного Хреста та "Друзі дітей", які діяли у Харкові. На той період припала активна діяльність III відділення КРВ ОДПУ СРСР по виявленню в радянських установах ворожих агентів серед громадян, які раніше перебували за кордоном. Арешти проводилися і в Харкові, вірогідно, Ю. Осмоловський теж був під підозрою, тому в 1931 р. він переїхав у Макіївку Сталінської (Донецької) області. На Донбасі можна було легше загубитися, там було багато приїжджих, які ховалися від розкуркулювання та репресій.

Пам'ятний знак українцям, розстріляним у Левашово

За свідченнями онука, у його домі раз на рік збиралися бойові побратими, які називали себе "котовцями", про це розповідала бабуся.

В 1936 р. виїхав подальше від України в Мурманськ, де працював старшим економістом заготівельної контори Мурманторгу. Подобиці переїзду невідомі, мабуть знову виникла реальна загроза арешту. Але це його не врятувало, 3 жовтня 1937 р. Юрій Осмоловський був заарештований Ленінградським УНКВС. Зі звинуваченням чекісти особливо не морочилися: служив у петлюрівській армії і проживав у Польщі, отже, петлюрівський або польський шпигун. В період сталінських репресій чекісти вже масово "викривали" агентів німецької, французької, англійської, румунської, китайської, японської і навіть цейлонської розвідок лише за фактом перебування звинувачених за кордоном.

Рішенням Комісії НКВС і Прокуратури СРСР від 4 січня 1938 р. Юрія Осмоловського засудили за шпигунство до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок був виконаний 11

січня 1938 р. на розстрільному полігоні НКВС під Ленінградом, після 1989 р. там облаштували Левашовське меморіальне кладовище. Реабілітований 17 квітня 1989 р.

Марія Осмоловська після загибелі чоловіка проживала з сином Віктором у Мурманську, працювала медичною сестрою, знаходилася під підозрою у чекістів. На початку війни в її квартирі проводився обшук. В 1942 р. під час бомбардування німцями Мурманська в квартирі сталася пожежа, згоріли речі, серед них і сімейний фотоальбом. Тому не залишилося жодної світлини із зображенням Юрія Осмоловського. Померла Марія Федорівна в 1979 р.

**Віктор Георгієвич
Осмоловський**

Віктор Осмоловський був змушений все доросле життя приховувати, що він є сином "ворога народу". В своїй автобіографії вказав, що батько помер у 1937 р. Був призваний в армію в травні 1941 р., пройшов усю війну, служив у розвідці, зустрів перемогу в Кенігсберзі в званні капітана. Серед його нагород – 4 бойові ордени.

Потомки Юрія Осмоловського нині проживають у Москві та Санкт-Петербурзі. Онук Ю. Осмоловського Володимир досліджував біографію діда, він прислав його слідчу справу із Мурманського УФСБ та цікаві документи з сімейного архіву. Багато інформації було зібрано в ході спільних пошуків разом з Мариною Бонч-Осмоловською, авторкою книги *"500 лет рода Бонч-Осмоловских"*. За це їм щира подяка.

Доля Юрія Осмоловського схожа на долі тисяч і тисяч учасників визвольних змагань, які самовіддано виборювали незалежність України в 1917-1920 рр., а потім стали жертвами тоталітарного радянського режиму та загинули в період Великого терору 1937-1938 рр. Лише зараз раніше невідомих героїв стали згадувати поіменно, збереження історичної пам'яті про них є важливою складовою частиною розбудови незалежної України.